

Wanda Stec
Uniwersytet Gdański

Metafora w nazewnictwie roślinnym: polskie i rosyjskie nazwy roślin leczniczych motywowane nazwami ze świata zwierząt

W nominacji roślinnej często wykorzystywane są metafory językowe. Jak pisze Teresa Dobrzyńska, termin ów (gr. *μεταφορά*) został „utworzony od greckiego czasownika *metafērō* ‘przenosić, przemieszczać’ i należy on do najstarszych kategorii stylistycznych”¹. Metafora może być, jej zdaniem, rozumiana w sposób węższy – jako „jeden z tropów, umotywowany wyłącznie podobieństwem lub analogią” lub szerszy – jako „synonim tropu, a więc niekodowanego użycia języka, dającego się sensownie zinterpretować przy uwzględnieniu wszelkiego rodzaju związków motywujących użycie określonego wyrażenia w określonej sytuacji”². W niniejszym artykule metafory w nazewnictwie roślinnym są interpretowane jako podobieństwo roślin (lub ich części) do innych desygnatów (lub ich części) danych nazw w użyciu podstawowym. Proces metaforyzacji w nominacji językowej roślin zostanie zobrazowany na przykładzie nazw funkcjonalnej grupy roślin leczniczych³ motywowanych nazwami pochodzącymi ze świata zwierząt. Desygnatem w użyciu podstawowym są zatem zwierzęta – ich cechy morfologiczne (cechy budowy zewnętrznej), a także inne atrybuty i związane z nimi asocjacje. Tego typu miana roślinne są wtórne, gdyż do ich utworzenia wykorzystane zostały określenia już istniejące w języku⁴.

Na tworzenie i odbiór metaforycznych nazw mają wpływ czynniki kulturowe oraz powstające w ludzkim umyśle skojarzenia oparte na różnych aspektach kategorii poznania. Zdaniem Jurija Apresjana, skojarzenia semantyczne (konotacje) stanowią specyficzny element pragmatyki, natomiast „cechy asocjacyjne,

¹ T. Dobrzyńska, *Słowo wstępne do: Metafora*, PAN, Wrocław 1984, s. 5.

² Ibidem.

³ W związku z tym w niniejszym artykule rozpatrywane będą wyłącznie nazwy roślin mających zastosowanie w medycynie (oficjalnej i ludowej) oraz weterynarii do leczenia i profilaktyki chorób.

⁴ Wyjątkowo trafnie wtórny charakter metaforycznych nazw roślin wyjaśnia w swojej książce Jadwiga Waniakowa: zob. J. Waniakowa, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Wyd. UJ, Kraków 2012, s. 71, 72 i 190.

choć nie wchodzą bezpośrednio do semantyki wyrazu, są dla niego bardzo istotne, ponieważ w wielu wypadkach właśnie na nich się opierają regularna metaforyzacja wyrazu, porównania, słowotwórstwo i inne procesy językowe. W rezultacie cecha, która jest asocjacyjna i pragmatyczna dla jednego znaczenia leksykalnego, okazuje się cechą istotną i semantyczną drugiego znaczenia”⁵. Agnieszka Będkowska-Kopczyk, odnosząc swoje obserwacje do świata roślinnego, pisze: „człowiek, kształtując swój aparat poznawczy (ucząc się świata), obserwuje i bada w sposób sensoryczny jego elementy – dokonuje między nimi porównań, kategoryzuje je; wreszcie, na podstawie zdobytych doświadczeń, nadaje im znaczenia”⁶. Te znaczenia są zawarte w nazwach, w ich formie wewnętrznej. Także Włodzimierz Wysoczański, przedstawiając wykładnię porównania, odnotowuje, że stanowi ono „podstawę, a zarazem środek poznania rzeczywistości świata realnego i wyobraźnego dzięki ustaleniu podobieństw i różnic między składnikami tej rzeczywistości”⁷, trzon porównania zaś „stanowią nazwy cech, które są przypisywane obu zestawianym członom”⁸. Co wspólnego ma natomiast metafora z porównaniem? Teresa Dobrzyńska, powołując się na założenie Dorothy Mack⁹, twierdzi, iż „zarówno metafora [...], jak i eksplicytne porównanie oparte są na takiej samej strukturze głębokiej, której istotnym komponentem jest relacja podobieństwa zachodząca pomiędzy dwoma sądami, [przy czym] w metaforze pominięty jest zawsze wykładnik porównawczy”¹⁰. Ludzie, poznając nowe rośliny, porównują je (najczęściej ich cechy zewnętrzne, które są najbardziej dostrzegalne) z tym, co jest im już znane. Bazując na obserwacjach świata zwierząt, tworzą dla roślin nazwy, będące w swojej strukturze metaforami.

Metafora od dawna jest przedmiotem badań lingwistycznych. Analizuje się m.in. jej zastosowanie w charakterze środka językowego wykorzystywanego w procesie roślinnej nominacji językowej. Jednakże do rzadkości należą polsko-rosyjskie badania kontrastywne nazewnictwa funkcjonalnej grupy roślin leczniczych

⁵ Ju.D. Apresjan, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, ZNiO, Wrocław 1980, s. 94–95.

⁶ A. Będkowska-Kopczyk, *Metaforyka roślinna w języku słoweńskim i jej podstawy koncepcyjne (na tle metaforyki polskiej)*, [w:] *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, „Język a Kultura” 2001, nr 16, s. 151.

⁷ W. Wysoczański, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych: na materiale wybranych języków*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2006, z. 2888, s. 21.

⁸ Ibidem, s. 23.

⁹ D. Mack, *Metaphoring as Speech Act: Some Happiness Condition for Implicit Similes and Simple Metaphors*, „Poetics” 1975, t. 4, nr 2/3, s. 221–256.

¹⁰ T. Dobrzyńska, op. cit., s. 73; zob. także podobieństwa i różnice pomiędzy tymi konstrukcjami językowymi: rozdz. 1.1.6: *Porównanie a metafora*, [w:] W. Wysoczański, op. cit., s. 27.

w ujęciu całościowym, tj. z wykorzystaniem różnego typu nazw, a w szczególności badania poświęcone nazwom metaforycznym motywowanym określeniami animalistycznymi¹¹.

Nazewnictwo roślin stosowanych w celach leczniczych jest niezwykle bogate. W jego skład wchodzi łącznie nazwy naukowe roślin (nomenklatura botaniczna), ich odpowiedniki botaniczne w językach narodowych (nazwy zwyczajowe) oraz obszerna grupa mian ludowych (regionalnych, gwarowych) w językach narodowych¹². W codziennym użyciu są także różnego typu określenia potoczne czy też funkcjonujące w literaturze pięknej. Warto podkreślić, że problematyka nominacji językowej roślin stanowi dla językoznawców niezwykle interesujący i ważny obiekt badań. Są one prowadzone pod różnym kątem, przy czym analizuje się nazwy zarówno w jednym języku, jak i w ujęciu porównawczym (polsko-rosyjskim czy szerzej – na tle słowiańskim). Należy jednak zauważyć, że najczęściej badane jest nazewnictwo ludowe, m.in. w aspekcie etnolingwistycznym, temporalnym, geograficznym, etymologicznym oraz językowo-kulturowym¹³.

¹¹ Badaniom metafory jako zjawiska językowego poświęcone są m.in. następujące prace: R. Tokarski, *Metafora i kategoryzacja w tekście*, [w:] *Z zagadnień leksykalno-semantycznych*, red. B. Milewska, S. Rzedzicka, Gdańsk 2009; *Teoria metafory: Сборник*, red. Н. Д. Арутюнова, М.А. Журина, Москва 1990; Н.Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Москва 1999, s. 346–399; Г. Н. Склярская, *Метафора в системе языка*, Санкт-Петербург 1993. Problematykę metaforycznego nazewnictwa roślinnego przedstawiają w swoich pracach m.in.: M. Borejszo, *O zestawieniach metaforycznych w potocznym nazewnictwie roślin pokojowych*, „*Язык Polski*” 2000, z. 5, s. 334–340; О. В. Сахарова, *Непрямой способ номинации растений как отражение мировосприятия селькупского этноса*, „*Вестник ТГПУ*” 2012, nr 10 (125), s. 94–97. Metaforyczne nazwy roślin motywowane nazwami ze świata zwierząt analizują w swoich artykułach: Я. Жуй, *Фитонимы с метафорической мотивированностью в русском и китайском языках*, „*Вестник БДУ*” 2008, ser. 4, nr 1, s. 46–49; Н.И. Панасенко, *Контрастивный анализ метафоры в фитонимической лексике*, „*Нова філологія*” 2009, вып. 36, s. 129–136; В.Б. Колосова, „*Медвежья*” растения в русских говорах, „*Русская речь*” 2012, nr 5, s. 94–97; В. Б. Колосова, *Мотивации славянских названий растений, образованных от зоонимов*, „*Традиционная культура*” 2014, nr 3, s. 77–84; С.Ю. Дубровина, *Зоонимные названия растений. Воловики и „волковы” травы*, [w:] *Этноботаника: растения в языке и культуре*, red. В.Б. Колосова, А.Б. Ипполитова, Санкт-Петербург 2010, „*Acta Linguistica Petropolitana*”, red. Н.Н. Казанский, t. VI, cz. 1, s. 62–69.

¹² Przy czym należy zauważyć, że jedna roślina (gatunek) może mieć od jednego do (nawet) kilkunastu mian ludowych, a jedną nazwą ludową może być nazywane wiele różnych roślin (gatunków). Tego typu synonimia nie jest akceptowalna w oficjalnej nomenklaturze botanicznej, ponieważ nie sprzyja precyzji terminologicznej, a w wypadku roślin stosowanych w celach leczniczych może mieć groźne skutki.

¹³ W związku z tym literatura z zakresu badań nominacji roślinnej jest bardzo bogata. Poza pozycjami ujętymi w tekście niniejszego artykułu badaniom nazewnictwa roślinnego w języku rosyjskim poświęcone są m.in. następujące prace: Н.И. Анненков, *Ботанический словарь*, Санкт-Петербург 1878; В.А. Меркулова, *Очерки по русской народной номенклатуре растений*, Москва 1967; A. Gajdamowicz-Mazurek, *Nazwy roślin w języku rosyjskim: Zarys słowotwórczo-semantyczny*,

Przenośnia obecna jest we wszystkich wymienionych wyżej typach nazw, jednakże – jak się wydaje – najczęściej w mianownictwie ludowym. Charakter metaforyczny mogą mieć polskie i rosyjskie nazwy botaniczne ziół, będące zarówno wyrazami rodzimymi, jak i zapożyczeniami strukturalnymi (kalkami słowotwórczymi) zaczerpniętymi z łacińskich nazw naukowych, które także są metaforami. Nazwy botaniczne w językach narodowych, będące zapożyczeniami wyrazowymi z łaciny, nie mają czytelnej motywacji semantycznej, więc w tym wypadku o metaforze można mówić jedynie w odniesieniu do ich pierwowzoru w nomenklaturze naukowej¹⁴. Dla właściwej identyfikacji roślin przy rozpatrywaniu różnego typu metafor powstałych na zasadzie podobieństwa animalistycznego będą podawane wszystkie oficjalne nazwy danej rośliny¹⁵ (łacińska nazwa naukowa oraz nazwy zwyczajowe w języku polskim i rosyjskim), przy czym będące przedmiotem analizy miana metaforyczne zostaną wyróżnione poprzez pogrubienie¹⁶. Ze względu na bogactwo i wielorakość motywacji semantycznej nazewnictwa występującego w funkcjonalnej grupie roślin leczniczych zostaną

Opole 1985; Б.Н. Головкин: *О чем говорят названия растений*, Москва 1986; a także prace autorów: В.Б. Колосова, С.Ю. Дубровина, Н.Д. Голев, Н.И. Коновалова, А.С. Савенко, Е. Пухлякова, М. Маłocha, W. Stec i in. Badaniom polskich (i szerzej – słowiańskich) nazw roślin zostały poświęcone m.in. prace: W. Budziszewskiej, *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*, Wrocław 1965; L. Wajdy-Adamczykowej, *Polskie nazwy drzew*, Wrocław 1989; A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, Wrocław 1990; E. Rogowskiej, *Kaszubskie nazwy roślin uprawnych*, Gdańsk 1998; H. Chodurskiej, *Ze studiów nad fitonimami rękopiśmiennych zielników wschodniosłowiańskich XVII–XVIII wieku*, Kraków 2003; K. Pastusiak, *Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin*, Warszawa 2007; K. Szcześniak, *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny*, Gdańsk 2008. Tematykę tę poruszają również autorzy artykułów opublikowanych w tomach z serii „Historia leków naturalnych”, red. B. Kuźnicka, t. 2: *Natura i kultura – współzależności w dziejach lekoznawstwa*, Warszawa 1989; t. 5: *Materia pharmaceutica*, Warszawa 1999 oraz artykułów w tomie *Świat roślin w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, I. Kamińska-Szmaj, z cyklu „Język a Kultura”, t. 16, Wrocław 2001; a także w swoich pracach badawczych E. Pawłowski, H. Pelcowa, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Waniakowa, T. Skubalanka, K. Handke, J. Biniewicz, W. Stec i in.

¹⁴ Bądź też w języku, w którym powstały, zanim zostały zlatynizowane i stały się oficjalnymi nazwami naukowymi.

¹⁵ Łacińskie nazwy naukowe roślin leczniczych oraz ich polskie i rosyjskie odpowiedniki podano m.in. na podstawie: Z. Mirek i in., *Vascular Plants of Poland. A Checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*, Instytut Botaniki PAN im. W. Szafera, Kraków 1995; *Słownik roślin zielnych: łacińsko-polski*, Officina Botanica, Kraków 2008; А.Ю. Болотина, *Словарь лекарственных растений (латинский, английский, немецкий, русский)*, Изд-во Руссо, Москва 2007. Jako materiał źródłowy przywołanego w artykule nazewnictwa ludowego posłużyły pozycje językoznawcze oraz pozycje specjalistyczne z zakresu botaniki, zielarstwa i ziołolecznictwa i in. (wymienione w przypisach).

¹⁶ W nazewnictwie roślinnym nagminne jest zjawisko różnorodnej motywacji semantycznej nazw odnoszących się do jednego desygnatu, przy czym odnosi się to nie tylko do nazw w różnych językach, ale także np. do nazw gwarowych występujących w jednym języku.

przedstawione jedynie wybrane typy nominacji opartej na zjawisku metafory, jakiej podstawą są cechy zwierząt. W celu zobrazowania pewnych prawidłowości, poparte będą odpowiednimi przykładami nazw roślin.

1. Nazwy metaforyczne roślin leczniczych oparte na **podobieństwie organów rośliny do narządów (części ciała) zwierzęcia (lub do całego zwierzęcia)**, czyli mające postać metafor somatycznych, są bodajże najczęściej spotykanym typem nazw. Wiąże się to zapewne z tym, że w procesie percepcji świata roślinnego odbiór wzrokowy jest dominujący. W tej grupie nominacji można wyróżnić nazwy zbudowane na następujących rodzajach podobieństwa:

1.1. Podobieństwo liści rośliny do części ciała zwierzęcia

Do kończyn zwierzęcia lub ich części nawiązują metaforyczne nazwy ludowe podbiału pospolitego (мать-и-мачеха обыкновенная, *Tussilago farfara* L.): **ośla stopa**, **końskie kopyto**, **kopytnik**. Podstawą przeniesienia jest kształt i rozmiar liści tej rośliny¹⁷. Także **kopytnik pospolity**, ros. **копытень европейский** (*Asarum europaeum* L.) swoją nazwę rodzajową zawdzięcza „charakterystycznemu kształtowi liści przypominających kopyta. Natomiast jego nazwa łacińska *Asarum* kojarzona jest z dywanem, ponieważ roślina rozrasta się szeroko, tworząc gęsty, ciemnozielony kobierzec”¹⁸. Podstawą metafory w ludowych nazwach barszczu zwyczajnego¹⁹ (борщевик обыкновенный, *Heracleum sphondylium* L.) typu **niedźwiedzia łapa (stopa)**, **медвежья лапа (стопа)** jest zapewne kształt i rozmiar liści rośliny, a także wysokość samej rośliny (od 50 do 120 cm), masywny kształt łodygi i jej rozgałęzień. Nazwa **pięciornik kurze ziele** (*Potentilla erecta* (L.) Hampe), pol. n. lud.: **kurzyślad**, **kurze ziele** – „związana jest z wyglądem liści, które przypominają kształtem kurzą łapkę”²⁰, podobnie jak rosyjska nazwa zwyczajowa tej rośliny **лапчатка прямостоячая**²¹.

Podobieństwo liści rośliny do języka zwierzęcia posłużyło do utworzenia metaforycznych nazw roślin leczniczych, których liście mają charakterystyczny kształt, a ich blaszka liściowa – szorstką, chropowatą powierzchnię. Przykładowe

¹⁷ Zob. A.A. Cavelius, B. Frohn, *Zioła w medycynie naturalnej*, Oficyna MAK sp. z o.o., Bremen 2005, s. 296.

¹⁸ J.A. Kozłowski i in., *Zioła z apteki natury*, Publicat SA, Poznań 2007, s. 86.

¹⁹ Roślina jadalna, „z której liści zbieranych w maju robiono w Polsce do XVII w. kwaśną polewkę zwaną też barszczem” – zob. W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, PIW – Drukarnia Naukowo-Techniczna, Warszawa 1985, s. 79.

²⁰ J.A. Kozłowski i in., op. cit., s. 133; por.: K. Bonenberg, *Rośliny użyteczne człowiekowi*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988, s. 121; E. Kuźniewski, J. Augustyn-Puziewicz, *Przewodnik ziołolecznictwa ludowego*, PWN, Warszawa – Wrocław 1984, s. 66–67.

²¹ Zob. *Словарь русского языка*, в 4-х тт., А.П. Евгеньева, Русский язык, Москва 1983, т. II, s. 164.

nazwy tego typu to polskie ludowe miana babki lancetowatej (подорожник ланцетолистный, *Plantago lanceolata* L.) – **języczki, języczki polne, języczki psie, baranie języki**²². Innym przykładem są ludowe polskie i rosyjskie nazwy farbownika lekarskiego (*Anchusa officinalis* L.) – **język wołowy, wołowe ziele, воловий язык**, a także rosyjska nazwa zwyczajowa tej rośliny – **воловик лекарственный**. Z opisu botanicznego wynika, że roślina owa ma „liście szeroko lancetowate, szorstko owłosione”²³. Kolejny przykład tego typu metafory prezentują nazwy ludowe ostrzenia pospolitego (чернокорень лекарственный): **psi język, пёсий язык**, którego liście są „lancetowate, szaro owłosione, zwężone w długi ogonek”²⁴. Brudnoczerwona korona okwiatu w otoczeniu owłosionych listków również przypomina wysunięty język psa. Także człon rodzajowy nazwy łacińskiej tej rośliny *Cynoglossum officinale* L. można wyjaśnić w analogiczny sposób, powstał on bowiem w wyniku złączenia w jedną całość dwóch greckich wyrazów *kyon* – pies i *glossa* – język. Już Pliniusz Starszy rośliny tego rodzaju określał mianem *cynoglossos* lub *lingua canina*²⁵.

Nazwy ludowe serdecznika pospolitego (пустырник сердечный, *Leonurus cardiaca* L.) przywodzą na myśl zwierzęce ogony: **lwi ogon** to miano analogiczne do pochodzącej z greki łacińskiej nazwy rodzajowej *Leonurus*, która znaczy ‘lwi ogon’ i wiąże się z kształtem liści²⁶, nazwa **lisi ogon** wskazuje na zewnętrzne podobieństwo liści serdecznika do ogona innego zwierzęcia²⁷. Istnieje więcej metaforycznych nazw ludowych tej rośliny, które jednakże oparte są na podobieństwie innego typu: **gęsia stopa, wilcza stopa** – motywowane wyglądem liści i ich podobieństwem do stóp zwierząt; **lwie serce** – w tym wypadku motywacja związana jest z zastosowaniem tej cennej z medycznego punktu widzenia rośliny.

1.2. Podobieństwo kwiatu lub kwiatostanu rośliny do części ciała zwierzęcia

Ludowe miana lniczy pospolitej (льнянка обыкновенная, *Linaria vulgaris* L.) typu **lwia paszcza**²⁸, **dzikie lwie paszcze** zostały nadane roślinie ze względu na specyficzny kształt żółto zabarwionych kwiatów, przypominających otwartą

²² H. Strzelecka, J. Kowalski (red.), *Encyklopedia zielarstwa i ziołolecznictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 208.

²³ J. Mowszowicz, *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin zielarskich*, PWRiL, Warszawa 1983, s. 327.

²⁴ Ibidem, s. 324–325.

²⁵ M. Rejewski, *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich. Przewodnik botaniczny*, KiW, Warszawa 1996, s.59.

²⁶ Zob. J.A. Kozłowski i in., op. cit., s. 158.

²⁷ Zob. J. Mowszowicz, op. cit., s. 364–365.

²⁸ I. Siedlecka, *500 zagadek botanicznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985, s. 248.

paszczę drapieźnika. Nazwy ludowe **kocanek piaskowych** (ros. бессмертник песчаный, *Helichrysum arenarium* (L.) Moench) – **kocielarpi, кошачьи лапки** – są motywowane specyficznym wyglądem kwiatostanów, jakimi są „kulistę koszyczki zebrane w gęstą, szczytową, baldachokształtną wiechę”²⁹. **Poziewnik szorstki**, n. lud. **kocipysk** (пикульник обыкновенный, *Galeopsis tetrahit* L.) – to roślina lecznicza o gałęzistej, pokrytej ostrymi, sztydłastymi ząbkami łodydze³⁰, odznaczającą się charakterystycznymi kwiatami, których opis pozwolę sobie zacytować: „kielich kwiatu ma na nerwach szczecinki, jego ząbki i przysadki są kłujące [...] korona jest grzbiecista, dwuwargowa, czerwona lub purpurowa [...]. Środkowa kłapa dolnej wargi ma w nasadzie dwa uwypuklenia, w gardzieli zaś żółtą plamę. Górna warga jest jajowata i hełmiasta”³¹. Przytoczony szczegółowy opis wyglądu kwiatów pozwala wysnuć przypuszczenie, że roślina została tak nazwana (poziewnik, kocipysk) ze względu na uderzające podobieństwo jej kwiatów do pyszczka ziewającego zwierzęcia (kota). Ludowe polskie miano wiazówki błotnej (таволга вязолистная, *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim) – **kozia broda**, które zdaniem Anny Spólnik jest kalką łacińskiej nazwy *barba capri* powszechnej w XV w.³², powstało prawdopodobnie w oparciu o podobieństwo okazałego kwiatostanu rośliny³³ do brody zwierzęcia (kozy). W kwiatostanach można doszukiwać się podobieństwa nie tylko do części ciała, ale również do wyglądu zewnętrznego całego zwierzęcia (pokroju), co pokazują nazwy ludowe koniczyny polnej (клевер пашенный, *Trifolium arvense* L.) – **kotki, kozie ogony**³⁴, ros. **котики** – utworzone zapewne „ze względu na miękkie, owłosione główki kwiatostanowe”³⁵.

²⁹ Zob. opis rośliny w: H. Strzelecka, J. Kowalski (red.), op. cit., s. 228–229. J. Waniakowa podaje, że nazwa *kocanki* jest zbudowana na morfemie leksykalnym *kot-* (J. Waniakowa, op. cit., s. 147), powołując się przy tym na F. Sławskiego, który pochodzenie nazwy rośliny *kocanka* (*kocanki*) interpretuje, wyjaśniając, że podstawą tego wyrazu (i innych mu podobnych) jest pieszczołliwa nazwa kota, zaś rośliny nazywa się tak od kosmatości, owłosienia łodyg, liści – zob. Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 1958–1965, s. 310–311.

³⁰ A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), *Leksykon roślin leczniczych*, PWRiL, Warszawa 1990, s. 397.

³¹ Zob. Polski Serwis Naukowy, [online], <http://www.naukowy.pl/encyklopedia/Poziewnik_szorstki> (dostęp: 5.12.2014).

³² A. Spólnik, *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*, ZNiO, Wrocław 1990, s. 107.

³³ Jest nim rozgałęziony podbaldach zawierający kremowe kwiaty z licznymi pręcikami, o wiele dłuższymi niż płatki, zob. A. Pachłowska i in., *Wiazówka błotna*, „Panacea” 2012, nr 4 (41), s. 26.

³⁴ A. Paluch, *Zerwij ziele z dziewięciu miedz... Ziołolecznictwo ludowe w Polsce w XIX i na początku XX wieku*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1989, s. 82.

³⁵ J. Kozłowski i in., *Rośliny i surowce lecznicze. Podstawowe wiadomości z zakresu zielarstwa*, Instytut Włókien Naturalnych i Roślin Zielarskich, Poznań 2009, s. 45; por. także pochodzenie nazwy *kocanki* w przypisie nr 27.

Niekiedy podstawą metafory w nazwie rośliny jest podobieństwo do zwierzęcia mitycznego. Rosyjska nazwa zwyczajowa niezwykle aromatycznego pszczelnika mołdawskiego – **змееголовник молдавский**, podobnie jak jedno z ludowych określeń **драконоголовник** oraz łacińska nazwa naukowa ***Dracocephalum moldavica*** L. jest motywowana formą kwiatów w kwiatostanach – pojedyncze kwiaty barwy błękitnej, fioletowej lub białej przypominają głowę węża lub smoka.

1.3. Podobieństwo innych organów rośliny do części ciała zwierzęcia

Podobieństwo pędu rośliny do ogona zwierzęcia legło u podstaw metaforycznych nazw skrzypu polnego, który ma „pędy płonne pojedynczo okółkowo-rozgałęzione”³⁶. Stąd też polskie ludowe określenie **koński ogon**, a także rosyjska nazwa botaniczna **хвощ полевой**³⁷. Łacińska nazwa rodzajowa ***Equisetum arvense*** L. także oddaje niespotykany wygląd rośliny, powstała bowiem jako złożenie łacińskich wyrazów *equus* – koń i *seta, saeta* – szczecina, sierść, włosie, co w przenośni oznacza: ‘końska grzywa’, ‘koński ogon’³⁸. Łacińska nazwa jest z kolei, jak wyjaśnia Marian Rejewski: „kalką (repliką) greckiej nazwy *hippuris* (Demokryt) – koński ogon, z gr. *hippos* – koń i gr. *ura* – ogon”³⁹. Warto nadmienić, że ogon konia jeszcze bardziej przypomina pęd innego gatunku z rodzaju skrzyp – skrzypu leśnego, ros. **хвощ лесной** (*Equisetum sylvaticum* L.).

O podobieństwie kolców na łodydze rośliny do zwierzęcych pazurów można wnioskować z popularnych nazw czepoty puszystej⁴⁰ (ункария опушённая, *Uncaria tomentosa* (Willd.) DC.): **коти pazur**, **кошачий коготь**. Odnoszą się one do cierni tego pnącza przypominających swoim wyglądem kocie pazury⁴¹. Podobieństwem kolców znajdujących się na łodydze rośliny do kolców na grzbiecie jeża motywowane są metaforyczne nazwy botaniczne różnych gatunków jeżyny w języku rosyjskim i polskim: **ежевика сизая**, **jeżyna popielica** (*Rubus caesius* L.). Cechą charakterystyczną jeżyny są „прямые тонкие шипы на побегах”⁴², dlatego też słowo *ежевика* „образовано от *ёж* (от основы *ежев-*,

³⁶ Zob. E. Kuźniewski, J. Augustyn-Puziewicz, op. cit., s. 101.

³⁷ Zob. wyjaśnienie znaczenia i pochodzenia rosyjskiej nazwy rodzajowej oraz nazw ludowych skrzypu zbieżnych z punktu widzenia motywacji semantycznej, w: В.А. Меркулова, *Очерки по русской народной номенклатуре растений*, Наука, Москва 1967, s. 117.

³⁸ Zob. M. Rejewski, op. cit., s. 59; także: J. Linford, *Ziola. Kieszonkowy przewodnik*, Paragon, Bath UK 2009, s. 102.

³⁹ M. Rejewski, op. cit., s. 68.

⁴⁰ Znana też w obiegu handlowym pod nazwą *vilcacora*.

⁴¹ Zob. B.E. Wyk, M. Wink, *Rośliny lecznicze świata*, MedPharm Polska, Wrocław 2008, s. 330.

⁴² С. Мацюцкий, *Туристы о растениях*, Профиздат, Москва 1988, s. 104.

ср. *ежовый*) по колючести стебля”⁴³. Inny gatunek – **jeżyna fałdowana, ежевика складчатая** (*Rubus plicatus* W. et N.) – ma „pędy kanciaste, pokryte kolcami średnio dużymi, zastrzonymi, nieco zakrzywionymi”⁴⁴. Polska nazwa botaniczna **jeżówki purpurowej** oraz jej łaciński pierwowzór *Echinacea purpurea* (L.) Moench (ros. эхинацея пурпурная⁴⁵) również budzi pewne skojarzenia z jeżem – być może z powodu uderzającego podobieństwa wewnętrznych kwiatów rurkowych do kolców jeża, szczególnie u przekwitających roślin⁴⁶.

Nazwa zwyczajowa **rdest wężownik**, ros. **горец змеиный**, a także nazwy ludowe **gadzi korzeń, раковые шейки, змеевик** pochodzą od „powyginanych wężowatych korzeni”⁴⁷ tej rośliny, która ma „kłącze grube, zdrewniałe, wygięte”⁴⁸. Łacińska nazwa naukowa *Polygonum bistorta* L. również odnosi się do wężowo pogiętych kłączy, jako że „*bistortus* – podwójnie skręcony; złożenie łac. *bis* – dwakroć, podwójnie, i łac. *tortus* – kręty, skręcony”⁴⁹. W tym wypadku metafora oparta jest na podobieństwie kłącza rośliny (przekształcenia pędu) do ciała zwierzęcia.

Także nasiona roślin leczniczych mogą przypominać nam zwierzęta (owady), co zostało użyte w nominacji opartej na metaforze. Przykładem takiej metaforycznej nazwy może być **подорожник блошный**, czyli babka płesznik, której ludowe polskie miano brzmi **pchlica**, określenia rosyjskie zaś, to m.in.: **блошник, блошница, блошное семя, блошная трава**⁵⁰. Analogiczną motywację ma łacińska nazwa naukowa *Plantago psyllium* L., w której epitet gatunkowy *psyllium* „pochodzi od greckiego słowa *psylla* – pchła, gdyż nasiona tego gatunku babki są ludzko podobne do pcheł, zarówno pod względem wielkości jak i kształtu”⁵¹. Łacińska nazwa rącznika pospolitego *Ricinus communis* L. „pochodzi od łacińskiego słowa *ricinus* – kleszcz, gdyż nasiona przypominają nassane kleszcze *Ixodes ricinus*”⁵². Takie samo wyjaśnienie można byłoby dać nazwie rosyjskiej zwyczajowej **клещевина обыкновенная** oraz ludowej nazwie polskiej **kleszczowina**.

⁴³ П.Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, Русский язык, Москва 1994, t. I, s. 282.

⁴⁴ H. Strzelecka, J. Kowalski (red.), op. cit., s. 208.

⁴⁵ Rosyjska nazwa zwyczajowa to zaadaptowane fonetycznie i graficznie zapożyczenie właściwe z łaciny, nie posiada ona zatem czytelnej „wewnętrznej formy”.

⁴⁶ Zob. szczegółowy opis kwiatów jeżówki w: H. Strzelecka, J. Kowalski (red.), op. cit., s. 207.

⁴⁷ Cytuję za: E.M. Dreyer, *Ziola oraz ich trujące sobowtóry. Poradnik dla zbieraczy*, Bauer-Weltbild Media (KDC), Warszawa 2008, s. 51. Jak przypuszczam, autorce zapewne chodziło o wykorzystywane w ziołarstwie kłącza, a nie korzenie.

⁴⁸ J. Mowszowicz, op. cit., s. 293.

⁴⁹ M. Rejewski, op. cit., s. 37.

⁵⁰ Nazwy pochodzą od rzeczownika *блоха* – pchła.

⁵¹ A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), op. cit., s. 43.

⁵² Ibidem, s. 415.

2. Nazwy metaforyczne oparte na **podobieństwie zapachu wydzielanego przez rośliny do zapachu wydzielanego przez zwierzęta**

„Kozim” zapachem, na co wskazuje nazwa, wyróżnia się **kozieradka pospolita** (пажитник сЕННОЙ, *Trigonella foenum-graecum* L.), która ma „nasiona o charakterystycznym, silnym zapachu po roztarciu”⁵³, a jak podaje Henryk Różański, „u niektórych osób pod wpływem przetworów z kozieradki pot i łój przybiera kozi zapach”⁵⁴. Stanowiące wyjątkowo cenny surowiec leczniczy łączy **kozlka lekarskiego** (валериана лекарственная, *Valeriana officinalis* L.) zawiera olejek eteryczny o niemiłym, mdłym zapachu, określanym jako „kozi”⁵⁵. Metaforyczny charakter mają także polskie nazwy ludowe kolendry siewnej – **pluskiewnik**, **koper pluskwiany**, motywowane nieprzyjemnym zapachem świeżej rośliny, przypominającym zapach pluskwiew (zapach pluskwiewaków spowodowany jest obecnością trans-tridecenu i aldehydu kuminowego w niedojrzałych owocach). Podobnie można byłoby wyjaśnić łacińską nazwę naukową kolendry *Coriandrum sativum* L., której część rodzajowa *Coriandrum* pochodzi od greckiego wyrazu *koris* – pluskwa⁵⁶. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, że metaforyczne nazwy ludowe utworzone zapewne na podstawie odbieranych wrażeń węchowych powstały na zasadzie kalki łacińskiej nazwy rodzaju⁵⁷. Marian Janusz Kawałko nadmienia, że już „greccy pisarze starożytni (Arystofanes, Teofrast, Hipokrates, Dioskorides i in.) wymieniali ją pod nazwą *koriannon* lub *korion*, interpretowaną jako derywat wspomnianego wyżej wyrazu *koris* (pluskwa)”⁵⁸. Rosyjska nazwa zwyczajowa kolendry to кориандр⁵⁹ посевной, syn. кишнец. W republikach zakaukaskich jest powszechnie uprawiana jako roślina warzywna pod nazwą кинза (киндза)⁶⁰. Do mian zbudowanych na podstawie podobieństwa zapachu rośliny do zapachu zwierzęcia należą również

⁵³ J. Mowszowicz, op. cit., s. 139.

⁵⁴ H. Różański, *Kozieradka pospolita i kozieradka błękitna w fitoterapii człowieka i zwierząt*, [online] <<http://luskiewnik.strefa.pl/farmakologia/trigonella.htm>> (dostęp: 5.12.2014).

⁵⁵ Zob. I. Siedlecka, op. cit., s. 113; M. Polakowska, *Leśne rośliny zielarskie*, PWRiL, Warszawa 1987, s. 111.

⁵⁶ Jak podaje M. Rejewski, „zapewne złożenie gr. *koris* = pluskwa i *annesion* = anyż; ze względu na charakterystyczny pluskwiany zapach świeżych owoców kolendry, zmieniający się z czasem w przyjemny, korzenny aromat”, w: M. Rejewski, op. cit., s. 55; por. także opis rośliny w: K. Głowniak, J. Widelski, *Kolendra – przyprawa i lek*, „Panacea” 2013, nr 1 (42), s. 16–17.

⁵⁷ Co ciekawe, kolendra jest jedną z najwcześniej uprawianych roślin – już ok. 1000 lat p.n.e., a jej owoce znaleziono w staroegipskich grobach z okresu V dynastii: zob. A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), op. cit., s. 221.

⁵⁸ Zob. M. J. Kawałko, *Historie ziołowe*, KAW, Lublin 1986, s. 292.

⁵⁹ Zapożyczenie wyrazowe z łaciny, podobnie jak polska nazwa *kolendra*.

⁶⁰ Zob. Ю.И. Муханова, Е.М. Хомякова, *Пряная зелень на грядках*, Московский рабочий, Москва 1991, s. 15.

nazwy botaniczne **pluskwica groniasta**, **клопогон вонючий** (*Cimicifuga racemosa* Nutt.). Zarówno nazwa rodzajowa polska, jak i rosyjska (w drugim przypadku także człon gatunkowy – вонючий) wskazują na nieprzyjemny zapach wydzielany przez roślinę, przypominający zapach pluskwiew.

3. Metaforyczne nazwy roślin **motywowane nazwami ze świata zwierząt**, cechujące się **negatywnym wartościowaniem**

W nazwach mających charakter metaforyczny musi być uwzględniony czynnik kognitywno-kulturowy realizacji wyrażenia metaforycznego, bez którego niemożliwy byłby jego prawidłowy odbiór i zrozumienie⁶¹. Jak wyjaśnia Aleksander Kiklewicz, polega on na „wspólnej dla partnerów komunikacji wiedzy o świecie”, znajdującej swój wyraz w tym, że „w obrębie wspólnoty językowej i kulturowej określonym konceptom (kategoriom pojęciowym) przyporządkowuje się wyznaczone prototypy – ekstensjonalne (tzn. konkretne referenty) lub intensjonalne (tzn. cechy lub zespoły cech)”⁶². W wypadku nazewnictwa roślin leczniczych stwierdzenie powyższe można byłoby odnieść do metaforycznych nazw zawierających komponenty wartościujące ujemnie – przymiotniki typu *wilczy/волчий* (także: *psi/собачий*, *świński/свиной*, *wroni/вороной*). Są to kategorie pojęciowe (koncepty) związane z potencjalnym niebezpieczeństwem zagrażającym człowiekowi ze strony zwierząt (lub z negatywnymi konotacjami z nimi związanymi), co znajduje swoje odbicie zarówno w kulturze, jak i w pozostałej sferze rzeczywistości pozajęzykowej. Cechą stanowiącą bazę dla metafory są w tym wypadku trujące (a więc niebezpieczne, stwarzające zagrożenie utraty zdrowia lub nawet życia) właściwości tych roślin. W metaforycznych nazwach tego typu niekiedy są wręcz wskazywane najbardziej trujące części rośliny, poprzez obdarzenie ich epitetem „odzwierzęcym”. W takich mianach brakuje zewnętrznego widocznego podobieństwa między rośliną a zwierzęciem. Podstawą metafory jest skojarzenie roślin leczniczych i trujących zarazem ze zwierzętami drapieżnymi, które stanowią dla człowieka potencjalne niebezpieczeństwo, zatem podobieństwo wynika z analogii do poczucia zagrożenia. Tego typu nazwy metaforyczne są wysoce ekspresywne, zawierają sugestie i przestrożę, ostrzegając przed spożyciem roślin⁶³.

⁶¹ Zob. A. Kiklewicz, *Język, komunikacja, wiedza*, Prawo i Ekonomika, Mińsk 2006, s. 239.

⁶² Ibidem, s. 239.

⁶³ Zob. artykuł В. Стец, *Особенности номинации ядовитых лекарственных растений в русском и польском языках*, [w:] *Русский язык и литература: Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе*, ред. Л.А. Кудрявцева, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, Киев 2011, s. 163–167.

„Wilcze” elementy wartościujące zawierają zarówno nazwy botaniczne (polska i rosyjska), jak i liczne ludowe miana **wawrzynka wilczego łyka**, ros. **волчегодник обыкновенный** (*Daphne mezereum* L.): **волчье лыко, волчник, волчегодник смертельный, волчьи ягоды**. Jak podano w opisie rośliny, „в коре содержатся гликозид дафнин и желтоватая смола мезерин, эта смола обнаруживается во всем растении и объясняет его ядовитость”⁶⁴. Metaforyczne i oceniające jest także ludowe rosyjskie określenie **psianki słodkogórz** (паслен сладко-горький, *Solanum dulcamara* L.) – **волчья ягода**, której jagody są „ярко-красные, сочные [...] В народе их называют волчья ягода”⁶⁵. **Pokrzyk wilcza jagoda** (красавка белладонна, *Atropa belladonna* L.) także ma nazwy ludowe, które niejako deprecjonują tę roślinę: **psia wiśnia, wilcza wiśnia, wilczojagoda**⁶⁶. Inne miana ludowe polskie i rosyjskie są nie mniej ekspresywne: krzykawiec, wisielec; сонная одурь, бешеная ягода, вишня бешеная. Polska nazwa botaniczna tej rośliny „nawiązuje do legendy mandragory, której korzeń o kształcie przypominającym postać ludzką wydawał krzyk podczas wrywania. [...] Друга część nazwy – wilcza jagoda związana jest z wykorzystywaniem tej rośliny jako trucizny na wilki. Do dołów-pułapek podrzucano mięso zatrute sokiem z owoców pokrzyku”⁶⁷. Wszystkie powyższe określenia cechują się negatywnym wartościowaniem, jednoznacznie wskazując na zagrożenie. Inne przykłady rosyjskich metaforycznych nazw roślin motywowanych nazwami ze świata zwierząt i niosących przekaz wartościujący ujemnie to: **вороний глаз четырехлистный** (czworolist pospolity, *Paris quadrifolia* L.)⁶⁸ oraz silnie trująca **воронец колосовидный** (czerniec gronkowy, *Actaea spicata* L.), którego owocami są „продолговатые ягоды, черные или красные”⁶⁹. W obydwu nazwach podstawą metafory stało się podobieństwo barwy owoców do ubarwienia ptaka.

Oprócz wymienionych powyżej metaforycznych modeli mian roślin leczniczych, motywowanych nazwami animalistycznymi, w procesie nominacji językowej spotyka się również metafory zbudowane na zasadzie: siedlisko

⁶⁴ Г.В. Круглякова, *Заготовка, хранение и переработка дикорастущих ягод и грибов*, Экономика, Москва 1990, s. 33.

⁶⁵ Ibidem, s. 34.

⁶⁶ J.A. Kozłowski i in., *Ziоła z apteki natury*, Publicat SA, Poznań 2007, s. 137.

⁶⁷ Zob. A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), op. cit., s. 385; W. Kopaliński, op. cit., s. 646–647 oraz s. 899.

⁶⁸ „Из центра мутовки выходит длинная цветоножка с одним цветком. [...] Плод – одна ягода, правильной шаровидной формы; цвет – черный с синеватым отливом; очень ядовитая” – zob.: Г.В. Круглякова, op. cit., s. 33–34.

⁶⁹ Ibidem, s. 34.

rośliny⁷⁰ = siedlisko zwierzęcia. W tym wypadku brak jest zewnętrznego podobieństwa, analogia dotyczy zaś **miejsca występowania w przyrodzie** – wspólnego dla nazywanej rośliny i zwierzęcia będącego podstawą przeniesienia znaczenia. Przykładem takiej metafory mogą być ludowe określenia rdestu ostrogorzkiego (горец перечный, *Polygonum hydropiper* L.), motywowane siedliskiem rośliny, będącym typowym miejscem występowania żab: polska – **żabieniec** – obecność rośliny „związana jest z podłożem mokrym”⁷¹, a także rosyjska **лягушечник** – „растение произрастает близ воды”⁷². Ale ponieważ nazewnictwu ludowemu nieobca jest synonimia, **żabieńcem** nazywany jest również inny gatunek rośliny – kniec błotna (калужница болотная, *Caltha palustris* L.), która, podobnie jak ww. rdest ostrogorzki, na co dzień „sąsiaduje” ze zwierzętami – żabami oraz innymi płazami⁷³. Na zasadzie metafory opartej na podobieństwie warunków związanych z miejscem występowania rośliny i zwierzęcia zbudowany jest człon rodzajowy polskiej nazwy botanicznej cenionej rośliny leczniczej, jaką jest **bobrek trójlistkowy** (вахта трехлистная, *Menyanthes trifoliata* L.) oraz jedno z jej ludowych mian – **bobrowniczek**. Gatunek ten w stanie dzikim spotykany jest w miejscach występowania bobrów – porasta obrzeża torfowisk, bagna i brzegi różnego typu zbiorników wodnych, występując także na podmokłych łąkach i moczarach⁷⁴. Również nazwa zwyczajowa **żurawina błotna** (клюква болотная, *Oxycoccus palustris* Pers.) oraz analogicznie brzmiące rosyjskie ludowe określenie tej rośliny – **журавина**, mogą być interpretowane jako przenośnie powstałe na zasadzie podobieństwa siedliska rośliny i siedliska zwierzęcia. Tak wyjaśnia to Irena Siedlecka, która pisze, że żurawina „rośnie wśród mchów na torfowiskach. Podobne środowisko upodobał sobie żuraw, który jest mieszkańcem okolic bagnistych”⁷⁵. Ale nazwa tej rośliny

⁷⁰ Siedliska roślinne jako motyw nazwotwórczy w nominacji językowej roślin leczniczych zostały szczegółowo przedstawione w artykule: W. Stec, *Z zagadnień motywacji nazw roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim: nazwy motywowane warunkami środowiskowymi roślin*, „Studia Wschodniosłowiańskie” 2013, t. 13, s. 127–142.

⁷¹ Cz. Trąba, K. Rogut, P. Wolański, *Rośliny dziko występujące i ich zastosowanie: przewodnik po wybranych gatunkach : materiały dydaktyczne*, Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, Rzeszów 2012, s. 134.

⁷² К.Ф. Блинова, Г.П. Яковлева (ред.), *Ботанико-фармакогностический словарь: справочное пособие*, Высшая школа, Москва 1990, s. 180.

⁷³ Zob. opis siedliska rośliny w: H. Strzelecka, J. Kowalski (red.), op. cit., s. 227.

⁷⁴ Zob.: J. Kozłowski i in., *Rośliny i surowce lecznicze. Podstawowe wiadomości z zakresu zielarstwa*, IWNiRZ, Poznań 2009, s. 68; I. Siedlecka, op. cit., s. 113; B. Bacler-Żbikowska, *Zasoby gatunkowe cennych roślin leczniczych powiatu włoszczowskiego. Część 3 – bobrek trójlistkowy Menyanthes trifoliata L.*, „Annales Academiae Medicae Silesiensis” 2012, t. 66, nr 6, s. 7.

⁷⁵ I. Siedlecka, op. cit., s. 115.

może być też motywowana pewnym podobieństwem łodyg kwiatowych i kwiatów żurawiny błotnej do szyi i głowy żurawia zwyczajnego.

Nazwy metaforyczne roślin leczniczych utworzone od nazw pochodzących ze świata zwierząt mogą wynikać ze **skojarzeń związanych z wyglądem i rozmiarem rośliny** lub z **jej praktycznym wykorzystaniem przez zwierzęta**. W nazwach tego typu aktywnie są wykorzystywane przymiotniki utworzone od nazw zwierząt: zajęczy/заячий, niedźwiedzi/медвежий, lwi/львиный, ptasi/птичий, kukułczy/кукушкин, wroni/вороной, psi/собачий, świński/свиной, żabi/лягушачий i in. Przymiotniki owe mogą wskazywać na **mniejszą wartość użytkową roślin** bądź ich **niejadalność**, deprecjonując je w ten sposób.

Metaforyczny charakter oparty na zauważalnym podobieństwie organów rośliny do narządów zwierzęcia mogą mieć łacińskie nazwy roślin leczniczych, których odpowiedniki w językach narodowych cechują się inną motywacją. Przykładem takiej metafory jest nazwa rodzajowa komosy piżmowej (марь амброзиевидная) – *Chenopodium ambrosioides* Cr., która wywodzi się „od dwóch słów greckich *chen* – gęś i *podos* – stopa i nawiązuje do kształtu liści tej rośliny, a nazwa gatunkowa wskazuje na ich silny aromat”⁷⁶. Korzeń bylicy estragonu (полынь эстрагонная, posp.: эстрагон, тархун) jest powyginany, przez co „kształtem przypomina smoka lub węża, stąd zapewne wzięła się jej łacińska nazwa (*draco* – wąż)”⁷⁷ – *Artemisia dracunculus* L. Metaforyczny charakter związany ze zwierzęciem, ale powstały nie w oparciu o podobieństwo cech zewnętrznych, lecz o pewną analogię w rozwoju rośliny i zachowaniu się zwierzęcia ma łacińska nazwa chmielu zwyczajnego (хмель обыкновенный) – *Humulus lupulus* L. Nazwa gatunkowa *lupulus* – ‘wilk’ „tłumaczy się tym, że chmiel oplata inne rośliny, a to może prowadzić do ich śmierci”⁷⁸, co ma swoje uzasadnienie w rozwoju biologicznym tej rośliny – chmiel zwyczajny jest bujnym, silnie rosnącym pnączem wytwarzającym pędy czepne.

Jednakże, jak wykazało powyższe badanie, prawdziwą skarbnicą metafor utworzonych od nazw ze świata zwierząt (choć nie tylko) są liczne nazwy ludowe (gwarowe, regionalne) roślin leczniczych. Źródła językowe oraz z zakresu zielarstwa i ziołolecznictwa pozwalają domniemywać, że im szersze było zastosowanie medyczne bądź magiczne konkretnych roślin, tym większy i bogatszy pod względem motywacyjnym był „arsenał” ich ludowych mian.

Sposób tworzenia nazw roślin leczniczych z użyciem metafory, w której punktem odniesienia są zwierzęta – ich charakterystyczne cechy somatyczne,

⁷⁶ A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), op. cit., s. 225.

⁷⁷ J.A. Kozłowski i in., op. cit., s. 45.

⁷⁸ A. Rumińska, A. Ożarowski (red.), op. cit., s. 105.

a także związane z nimi konotacje – jest dość rozpowszechniony w nominacji roślinnej. Metafora w nazewnictwie to wynik percepcji i kojarzenia przez człowieka właściwości flory i fauny w ich wzajemnych zależnościach i uwarunkowaniach. Powstaje w drodze porównywania, poszukiwania cech wspólnych, a w rezultacie uświadamiania sobie różnego rodzaju podobieństw, które znajdują swoje odbicie w nominacji językowej.

Metaforyczne miana roślinne motywowane nazwami pochodzącymi ze świata zwierząt mogą być w pewnych sytuacjach uniwersalne (kalki językowe, równoległa nominacja w różnych językach na zasadzie asocjacji⁷⁹). Tym samym stanowią niejako potwierdzenie tezy o występującym u wszystkich ludzi podobieństwie procesów myślowych i sposobów ich odwzorowywania w języku⁸⁰. W takiej sytuacji nazwy cechują się analogiczną motywacją semantyczną, co przekłada się na ich zbieżność formalną (morfologiczną i słowotwórczą). U źródeł tego podobieństwa leży zbieżność kulturowo-językowa narodów słowiańskich, obejmująca również zbliżone zastosowanie roślin w stanowiącym podstawę medycyny ludowej ziołolecznictwie, będącym nieodłącznym składnikiem tradycji kulturowej każdej społeczności. Zdaniem Aleksandry Niewiary „nie do pominięcia jest założenie, iż języki w obrębie jednej grupy językowej – mające podobną strukturę – podobnie interpretują świat, budują podobne obrazy świata”⁸¹.

Ale jak wykazała analiza, metaforyczne nazwy roślin leczniczych mogą być także przejawem odrębności kulturowej, przekładającej się na różnice językowe (nomenklatoryczne). Wówczas różne miana nadawane tym samym gatunkom roślin leczniczych przez użytkowników języka polskiego i użytkowników języka rosyjskiego powstają w następstwie niejednolitego postrzegania denotatów oraz wynikają z odrębnych konotacji z nimi związanych. Użytkownicy tych dwóch języków słowiańskich, pomimo wielu wspólnych cech kulturowych, mogą mieć odmienny obraz nazywanych roślin, które niekoniecznie kojarzą im się ze zwierzętami, bądź inne skojarzenia są silniejsze i stają się decydujące w procesie nadawania nazw. A jak wyjaśnia Norbert Morciniec: „Tylko to znajduje odzwierciedlenie w języku, co dla danej wspólnoty językowej jest w jakiś sposób

⁷⁹ Jak wyjaśnia J. Waniakowa, op. cit., s. 117: „Ze zjawiskiem paralelnego rozwoju znaczenia w różnych językach mamy do czynienia wówczas, gdy cecha rośliny, która stała się podstawą motywacyjną nazwy, jest oczywista, sama się narzuca i stanowi pierwsze skojarzenie przy nazwach metaforycznych”.

⁸⁰ Zob. M. Timoszuk, *Język a teoria lingwistyczna*, KJS UW, Warszawa 2005, s. 27.

⁸¹ A. Niewiara, *Badania etymologii a odtwarzanie językowego obrazu świata*, „Językowy obraz świata i kultura”, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, t. 13: „Język a Kultura”, Wrocław 2000, s. 97.

ważne. Rzeczywistość językowa wyrażająca się w słownictwie i gramatyce [...] jest więc swoistą interpretacją zjawisk świata obiektywnego przez daną wspólnotę i stanowi odzwierciedlenie tylko tej części zjawisk świata, która jest dla tej wspólnoty w pewien sposób ważna. Na tę interpretację i klasyfikacje pracowały setki pokoleń, pozostawiając w języku przekazywanym z pokolenia na pokolenie ślady swojego obrazu świata, swoich wartości, swojej wiedzy, wiary i przesądów”⁸².

Będące nazwami wtórnymi metaforyczne miana roślin leczniczych, motywowane nazwami ze świata zwierząt, odzwierciedlają fundamentalną właściwość ludzkiego myślenia, jaką jest umiejętność analizowania rzeczywistości pozajęzykowej, kategoryzacji i porównywania różnych jej zjawisk i cech. Jak stwierdza Alicja Nagórko, struktury nazewnicze oparte na metaforze i porównaniu mają charakter uniwersalny, występując w wielu językach, są upowszechniane „drogą kontaktów międzyjęzykowych” albo powstają „niezależnie od siebie na mocy właściwych człowiekowi mechanizmów postrzegania i kojarzenia cech”⁸³. Użycie metafory w procesie nadawania nazw umożliwia postrzeganie nieznanych dotąd roślin leczniczych przez pryzmat posiadanej wiedzy i doświadczenia w odniesieniu do już znanych człowiekowi zwierząt. Dzięki temu powstające metaforyczne miana są niezwykle obrazowe i łatwe do zapamiętania. Pełnią nie tylko funkcję nominatywną, ułatwiając poznanie, ale mogą również zawierać elementy wartościujące nazywane rośliny. Być może dlatego tego typu mechanizm nazwotwórczy jest jednym z najpopularniejszych sposobów tworzenia nazw roślin w ludowej, potocznej nominacji, często bardziej wyrazistej semantycznie niż nominacja naukowa.

Резюме

Метафора в номинации растений: польские и русские метафорические названия лекарственных растений, мотивированные названиями из животного мира

Вопрос использования метафоры в номинации растений представлен на примере избранных метафорических названий лекарственных растений мотивированных названиями из животного мира – в польском и русском языках, на фоне латинской научной номенклатуры. Способ образования названий лекарственных растений путем метафорического переноса по сходству с животными (в основу положены особенности их внешнего строения,

⁸² N. Morciniec, *O językowym obrazie świata, czyli czym różnią się języki*, [w:] „For the Love of the Embedded Word – in Society, Culture and Education”, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 21–22.

⁸³ Zob. A. Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1998, s. 188.

связанные с ними коннотации), является довольно распространенным в растительной номинации и встречается в наименованиях разного типа. Метафора возникает в результате восприятия и ассоциации человеком свойств природного мира – флоры и фауны, в их взаимной обусловленности и зависимости. Метафорические названия растений образны и легко запоминаются, выполняют номинативную и когнитивную функции, но могут также заключать оценочные компоненты.

Summary

Metaphor in the linguistic nomination of plants: Polish and Russian names of medicinal plants conveying animal-related metaphor

The paper refers to the use of animal-related metaphor in the linguistic nomination of plants. This phenomenon is illustrated through numerous examples of medicinal plants' names in Polish and Russian languages, as well as in Latin binomial nomenclature. In the process of plants' linguistic nomination, it is fairly common to use „zoological” metaphor (metaphor involving animals' body parts or the connotations associated with the animal given), reflecting the human perception of the world of nature as well as of the interdependence between flora and fauna. Metaphorical names are illustrative and easy to remember. Not only is metaphor a part of plants' name-formation process, but it may also indicate how the plant is perceived in a society.

Key words: linguistic nomination, animal-related metaphor, medicinal plants' names, Polish and Russian languages, Latin binomial nomenclature.